

Opponensi vélemény

Szerb László (2010): „Vállalkozások, vállalkozási elméletek, vállalkozások mérése és a Globális Vállalkozói és Fejlődési Index” címmel benyújtott Akadémiai Doktori Értekezéséről

Az opponensi vélemény rövid összefoglalása

Szerb László jelentős, önálló eredményeket tartalmazó Akadémiai Doktori Értekezést készített. A szakirodalom kritikai áttekintését követően, a vállalkozást átfogóan, szélesebb elméleti kontextusában vizsgáló koncepcionális modell alapján a vállalkozások több-dimenziós mérésére eredeti módszert, *Globális Vállalkozói és Fejlődési Index-et* (továbbiakban GEDINDEX) alkotott. A komplex index legfontosabb jellemzője: nemcsak a vállalkozások fejlődésének egyedi (személyes és vállalati) és intézményi-környezeti tényezőnek azonosítására, hanem a viszonyokban megvalósuló interakciók jelzésére is alkalmas.

Az értekezés tárgya a vállalkozások szinte kibogozhatatlanul bonyolult kérdésköre. A rendkívül bőséges vállalkozási elméletek, definíciók és a vállalkozások mérésére szolgáló, nemzetközileg rendelkezésre álló technikák „benchmarking” jellegű áttekintését követően a szerző ismerteti az általa önállóan kifejlesztett, a vállalkozások fejlődésének mérésére alkalmazott korábbi mutatóknál differenciáltabb eszköznek, a GEDINDEX elnevezésű szuper indexnek technikai felépítését.

A disszertáció 4. Fejezetének bevezetője szerint az Index kifejlesztését Zoltán J. Ács professzorral együtt végezték és munkájuk eredményéről, az Edward Elgar (2011) neves nemzetközi kiadónál megjelent könyvükben számoltak be. A disszertáció 4. és 5. fejezete lényegében a közösen publikált könyvben megjelenteken alapszik. A saját szakmai-

tudományos teljesítményéről a disszertáció 4. fejezetében (121. o.) Szerb László a következőket írja: „Az index technikai felépítését, ami ezen fejezet fő témája, döntő mértékben én végeztem, ugyanakkor Ács professzor elsősorban a fejlődéssel és az index elemeinek időbeli változásával kapcsolatos részekkel foglalkozott.”

Témaválasztás, elméleti és módszertani alapok

A jelölt a magyar gazdaság szervezeti-intézményi morfológiájának tárgyalása során nem a vállalatok méretére („smallnes” or „bigness” of a firm) hanem a vállalatok vállalkozási jellemzőinek vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, kiemelve azt, hogy a vállalati teljesítmények (pl. versenyképesség, innovációs képesség, foglalkoztatást generáló képesség stb.) alakulásában, nem önmagában a méret, hanem a cégek működésének kontextusát jelentő szervezeti-intézményi, valamint egyéni tényezők alakítják. Ezzel összefüggésben feltétlenül értékelendő és elismerendő a szerző bátorsága, amikor – az értekezés első harmadában – egyszerre próbálja kezelni a „vállalkozástan” következő dilemmáját: közismert, hogy ennek a multi-diszciplináris kutatási területnek sincs egységes, általánosan elfogadott elmélete és módszertana, hanem az alkalmazott elméletek és módszerek bősége jellemző. Ennek ellenére elmondható, hogy az átfogó elmélet hiánya és a parciális (közgazdasági, szociológiai, etnográfiai, pszichológiai stb.) elméletek és megközelítések bősége nem akadályozzák, sőt talán ösztönzik a vállalkozások, vállalkozás fejlődés és fejlesztési politikák-gyakorlatok nemzeti és nemzetközi perspektívában történő megértésére és értékelésére irányuló törekvéseket.

Szerb László munkája is ilyen jellegű, kiemelkedő tudományos vállalkozásnak tekinthető. Miután, a témával szép számban foglalkozó hazai és nemzetközi szakemberek szerint sem lehet a közeljövőben egy generikus - univerzális jelentőségű „Economics of Entrepreneurship” megjelenésére számítani, minden olyan kísérlet, amely a vállalkozásokkal, vállalkozókkal foglalkozó részleges elméletek kritikai integrálásán alapuló koncepcionális modell és módszertan (komplex mutató) kidolgozására irányul, feltétlenül üdvözlendő és támogatandó. Ilyen eredeti és bátor kísérletnek tekintem Szerb László MTA Doktori Disszertációját is.

Külön kiemelendőnek tartom azt a „benchmarking” gyakorlatot, amelynek során a jelölt a vállalkozások kontextuális-intézményi (pl. Gazdasági Szabadság Index, Ease of Doing Business Index stb.), valamint egyéni és vállalati dimenzióinak (pl. Új és Teljes korai fázisú Vállalkozói Mutató, tulajdonosi ráta stb.) nemzetközi praxisban általánosan használt rendkívül bőséges indikátorainak kritikai áttekintése képvisel. A tradicionális, azaz irodalom-elemzésen alapuló kritikai elemzéseknél megalapozottabb a jelölt eljárása, ui. a vállalkozás-fejlődés mérésével foglalkozó indikátorok elméletileg megalapozott kritikája kiegészül a szerző gazdag empirikus-kutatási tapasztalataival, amelyre a „Global Entrepreneurship Monitoring” (a továbbiakban GEM) nemzetközi vállalkozás-kutató konzorcium tagjaként szerzett.

A dolgozat szerkezete - tartalmi felépítése

A disszertáció első harmada – 1. – 2. fejezet – egy „state of the art” műfajába tartozó összegzés a vállalkozások meghatározásával, elkülönítésével foglalkozó fő áramlatokról. Az ilyen jellegű leggondosabb próbálkozások is „kifelejtene” néhány nagyhatású munkát az ismertetésből.¹ Az irodalmi áttekintés tudományos hozzáadott értéke, a jelölt által konstruált többdimenziós koncepcionális modell (44. o. 2.1. ábra szemlélteti), amely – ellentétben a korábbi próbálkozásokkal – egyaránt számol a környezeti-intézményi és az egyéni (személyes-vállalati) tényezők szerepével a vállalkozói kapacitások alakításában. Ezzel összefüggésben Szerb László felhívja a figyelmet a vállalkozások olyan szintjei közötti interakciók fontosságára, mint a vállalkozói attitűdök (ATT), vállalkozói aktivitás (ACT) és a vállalkozói aspirációk (ASP).

A dolgozat fennmaradó kétharmadának döntő része – 3. és 4. fejezetek – a vállalkozás-fejlődés mérésére használt indikátorokkal foglalkozik. A teljesség igényével fellépő kritikai elemzés részletesen ismerteti a tárgyalt mutatók eleméleti alapjait, interpretációs lehetőségeit, viszonylagos előnyeit és hátrányait, valamint a gazdasági fejlődés mérésére használt különböző mérőszámokkal való kapcsolatait (korrelációit). Ezzel összefüggésben kiemelendőnek és értékelendőnek tekintem Szerb László aktív részvételét - Zoltán J. Ács professzorral együttműködve – a tekintélyes és befolyásos nemzetközi vállalkozás-kutató konzorcium, a Global Entrepreneurship Monitoring (GEM) munkájában. Ennek során,

¹ Pl. a jelen próbálkozásból kimaradt a mikro-ökonómiai megközelítésre is építő fontos munka: Simon C. Parker (2005) *The Economics of Entrepreneurship: What We Know and What We Dont, Foundations and Trend in Entrepreneurship*, Vol. 1. No. 1. 1-54. o.

tevékenyen részt vett a magyar gazdaság vállalkozói mutatóinak kiszámításában. Ennek eredményeképpen, a jelölt rendkívül gazdag és első kézből származó empirikus ismeretekkel rendelkezik a vállalkozási aktivitás nemzetközi összehasonlításával kapcsolatos összetett mérési problémákról.

A vállalkozás-mérés környezeti alapú – direkt és indirekt – mutatóinak (pl. innovációs alapú vállalkozás-mérés, Gazdasági Szabadság Index stb.), az egyéni személyes adatfelvételen alapuló (pl. vállalkozásindítási és önfoglalkoztatói szándék stb.) és a vállalati adatok alapján történő vállalkozásmérés mutatóinak (pl. vállalatsűrűség, Világbank vállalkozási mutatói stb.) ismertetését követően, a jelölt felhívja a figyelmet az ismertetett mutatók következő gyengéire:

- 1). Egyszerű, nem komplex mutatók, a vállalkozások egy vagy néhány aspektusát vizsgálják,
- 2). A mutatók elméleti megalapozottsága és interpretációs ereje változó. Ennek alapvető magyarázata: a legtöbb vállalkozás definíció többdimenziós, viszont a vállalkozások mérésére szolgáló mutatók egydimenziósak.

A felsorolt elméleti-módszertani hiányosságok következtében, az általánosan használt egydimenziós vállalkozási mutatók nem igazán alkalmasok a vállalkozások jellemzőinek mérésére.

A röviden jelzett hiányosságokat kiküszöböli a jelölt által konstruált és használatra javasolt komplex „Globális Vállalkozói és Fejlődési Index” (GEDINDEX), amely összesen 14 egyéni változó (pillér) alkotta három tematikus al-indexből tevődik össze:

1. *vállalkozói beállítottság* (ATT: (1) opportunity, (2) start-up skills, (3) non-fear of failure, (4) networking, (5) cultural support), < 5 >
2. *vállalkozói aktivitás* (ACT: (6) opportunity start-up, (7) technology-sector, (8) quality of HR, (9) competition), < 4 >
3. *vállalkozói aspiráció* (ASP: (10) new product, (11) new techn., (12) high growth, (13) inter-export, (14) risk capital). < 5 >

A GEDINDEX megalkotása – a 4. fejezet témája - során összesen felhasznált 31 változóból fennmaradó (17) intézményi-környezeti tényezők azonosítására szolgál. Az egyedi-egyéni változók összeállítása a „Global Enterprise Monitoring” (GEM) felmérés lakossági percepció vizsgálatán alapszik. Ezzel szemben az intézményi-környezeti tényezők változóit – miután nem szerepeltek a GEM-ben) más intézmények által használt, származtatott mutatók (pl. Transparency International korrupciós indexe, poszt-szekunder képzés, Világbank Gazdasági Szabadság indexe stb.).

Külön fel szeretném hívni a figyelmet, az ún. szuper index használatának további módszertani újdonságára, az egyéni és az intézményi/környezeti változók közötti interakciók jelzésére szolgáló ún. szűk keresztmetszetekért történő büntetés (PFB) alkalmazásának technikájára, amely a GEDINDEX 3 al-indexének kombinálását is lehetővé teszi.

Végeredményben, a jelölt által megalkotott, „szuperindex” 31 változójával, 71 ország 18-64 éves lakosságának reprezentatív mintáján alapuló, 2002-2008-ra vonatkozó vizsgálat adatai alapján végezte el az adatok nemzetközi elemzését. Ennek lényege: az ország mutatókból számított korrelációs és regressziós értékek alapján összefüggések mutathatók ki egyrészt a GEDINDEX ill. annak három al-indexe (ATT, ACT és ASP) valamint az egyéb vállalkozási mutatók és a felmérésben szereplő országok fejlettsége (GDP) között. Szerb László, a 71 ország vállalkozói teljesítmények szerinti ország csoportjait a jól ismert klaszter-elemzés módszerével különíti el. Ezt követően, elhelyezi a magyar gazdaságot nemzetközi, ezen belül a poszt-szocialista országok rangsorában. Az eredmény: „... összességében közepes helyezésünket átlag feletti intézményi és mélyen átlag alatti egyéni tényezőkkel sikerült produkálnunk.” (I.m.: 169.o.) A jelölt külön megvizsgálta a pénzügyi és gazdasági válság hatását a magyar gazdaság vállalkozói helyzetének alakulására. A 2006-2009-es gazdasági krízis periódusban, a GEDINDEX alig változott, azonban az egyes al-indexeken belül némi hangsúlyeltolódás történt (pl. a vállalkozói beállítottság al-indexen belül az egyébként is alacsony „lehetőség észlelés” tovább romlott, némileg csökkent a vállalkozások kulturális támogatottsága, nőtt viszont az internet kapcsolattal rendelkezők aránya. Hasonlóképpen marginális változás tapasztalható a vállalkozói aktivitás területén, a vállalkozási aspirációk tekintetében pedig meglepő a magas növekedésű cégek arányának növekedése.

A disszertáció Magyarországgal foglalkozó 5. fejezetében a szerző végül mintegy 11 javaslatban foglalja össze a hazai vállalkozáspolitikai javításának szempontjait. A javaslatok mindegyike megalapozott és ésszerű, a témával foglalkozók körében jórészt ismertek. Sajnos, a jelölt nem törekedett a javaslatokon alapuló, lehetséges vállalkozásfejlesztési modellek megalkotására. Például milyen vállalkozásfejlesztési politika-együttesek és milyen idő perspektívában eredményezhetnek „magas hozzáadott értéket”, „technológiai és szervezeti-vezetési innovációkon” alapuló, tartós versenyképességgel rendelkező vállalkozásokat. (Az ún. high versus low-road típusú fejlődési utak modell jellegű kimunkálásának igényéről van szó.) Szerb László összehasonlítja és értékeli a korábbi kormánykoalíció vállalkozásfejlesztési gyakorlatát és az új kormánykoalíció program jellegű elképzeléseit az Új Széchenyi Terv (USZT) (2010) alapján. Számomra szimpatikusabb lett volna, ha a jelölt azt a konzervatívabb sorrendet követi, ahol a gazdaságpolitikai javaslatokat, megelőzi a vállalkozáspolitikai gyakorlatok és programok értékelése. Továbbá, azt hiszem, hogy az USZT – 2010 pozitívumainak és negatívumainak az értékelésével talán még várhatnánk néhány évet.

A magyar vállalkozási politika praxisának értékelését kiegyensúlyozottabbá tehetné, sőt gazdagíthatná a jelölt és más elemzők munkáinak összehasonlítása. Ennek elősegítése érdekében szeretném felhívni a figyelmet, a nemzetközileg ismert olasz közgazdász, Bruno Dallago, (Trentói Egyetem Közgazdasági Kara) egyik legfrissebb elemzésére a magyar kis- és középvállalkozási politikákról és a szektor versenyképességéről.² Az olasz közgazdász elemzése szerint, a magyar kis- és középvállalkozói szektor versenyképességének – a jelölt által részben szintén jelzett – kritikus tényezői:

1). *Üzleti környezet* (a közismert magas járulékok és adók mellett a rendkívül alacsony adófizetési morál (WB-DB, 2009 rangsorában a 111-ik helyen szerepünk), IT „mélyebb” használatának hiánya, például rendkívül alacsony az e-üzleti megoldások (e-kereskedelem stb.) aránya más EU-s országokkal összehasonlítva.

2) *Emberi erőforrások, motivációk és hálózatépítés* területén a gyenge menedzseri kompetenciák és a képzett munkavállalók hiánya akadályozzák az innovációt: „A magyar vállalkozók láthatóan kerülnek a jelentős kockázattal járó, tudás- és technológia-igényes, erős

² Bruno Dallago (2010) SME Policy and Competitiveness in Hungary, *International for Central and Eastern European Studies, (ICCEES) – VIII. World Congress: Prospects for Wider Cooperation*, Stockholm, 26-31 July 2010., 6-11.o.

versenynek kitett szektorokat, előnyben részesítik azokat a tevékenységeket, amelyekre alacsony tőkeintenzitás, garantáltan gyors megtérülés és minimális technikai jártasság jellemző. (I. m.: 9) Hálózati együttműködés vonatkozásában azok un. puha formái dominálnak (pl. közös értékesítés, eszköz-kölcsönzés stb.), kevésbé jellemzők a termelői hálózatok, a kereszt-tulajdonlás és befektetések, amelyek jelentősebb koncentrációt, forrásbővülést és teljesítménynövekedést eredményezhetnének. Minimális az un. kipörgetett vállalkozások (spin-offs) aránya és fejletlen az innovációkat támogató infrastruktúra.

3). *A finanszírozási lehetőségek*, Dallago szerint, 1999-től kevésbé problematikusak. Az olasz közgazdász – más adatok mellett – idézi a vállalkozások növekedését akadályozó tényezőket a pénzügyi és gazdasági válságot megelőző évtizedben (1997-2007). Az általa hivatkozott vizsgálatban szereplő 12 tényező közül a tőkehiány általában a 6-7. helyen szerepel. Miközben megelőzik olyan tényezők, mint a „magas adók és közterhek”, a „gazdasági szabályozási környezet instabilitása”, az „erős verseny”, „megrendelés hiánya”, és a „tisztességtelen verseny”. A vállalkozók hitelek igénybevételétől való tartózkodásának tényezői: tájékozatlanság, a növekedéssel kapcsolatos aggodalmak, fejletlen garancia és biztosítási rendszer, bizalom és reputáció alacsony színvonala valamint a tulajdonosi kontrol gyengülésétől való idegenkedés. A felsorolt problémák felszámolásához, a pénzügyi szolgáltatások differenciálására és a jelölt javaslatához hasonlóan a vállalkozók oktatásának-képzésének javítására lenne szükség.

4). *Hozzájutás a nemzetközi piacokhoz*. Annak ellenére, hogy a gazdasági krízist megelőzően a magyar export kétharmadát a nagyvállalatok, elsősorban a multik magyar leányvállalati produkálták, a magyar KKV-k, főleg a mikro-vállalkozások export teljesítménye nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő. Dallago felhívja a figyelmet arra is, hogy az EU tagságot követően a magyar vállalkozások információs, tudás és kapcsolati tőke előnyei kedvezően befolyásolták a szomszédos országokban való megjelenést, továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a magas növekedési potenciállal rendelkező KKV-k ezen a területen sem küszködnek különösebb nehézségekkel, szemben a tradicionális vállalkozásokkal.

Néhány kritikai megjegyzés

A disszertáció hivatkozott nemzetközi elméleti-módszertani és empirikus irodalmi forrásai bőségesek, sajnos ugyanez nem mondható el a magyar vagy a közép-kelet európai vállalkozásokkal foglalkozó munkákról. A magyar gazdaság - a poszt-szocialista országok összehasonlításában is - tartósan kedvezőtlen vállalkozási pozíciójának jelenleginél jobb megértése, a szerző által alkalmazott „szuperindex”-en túlmenően, a vállalkozások egyéni és kollektív gazdasági viselkedésének, a társadalmi-kulturális és gazdasági szövetbe „ágyazottságának” azonosítására alkalmas *kvalitatív kutatási módszerek használatát* igényelné.

Szerb Lászlóval egyetértek abban, hogy a magyar gazdaság vállalkozási teljesítményében az egyéni – kulturális tényezők (amelyet a szuperindex három al-indexe mér) szerepe különlegesen fontos és megváltoztatása csak hosszabb távon lehetséges. A vállalkozói magatartási minták elsajátítását befolyásoló egyéni és kollektív tanulási folyamatokra korántsem jellemző az ún. tudás-deficit szindróma. A magyar vállalkozók vagy potenciális vállalkozók viselkedésének egyéni és kollektív jellemzőiről gazdagabb „tudás-forrással” rendelkezünk annál, mint amelyre a disszertációban hivatkozott magyar kutatásokból következtethetünk. A bibliográfiában jelzett szerzők (pl. Román, Liska, Síklaky, Lengyel vagy Kuczi Tibor korai munkái stb.) mellett fel szeretném hívni a figyelmet azokra a vállalkozói magatartásokkal foglalkozó elemzésekre is, amelyek a vállalkozók egyéni vagy kollektív gazdasági viselkedését a „társadalmi-intézményi szövetbe” ágyazva igyekeztek megérteni és interpretálni. Az alábbiakban felsorolt munkák között egyaránt található az állam-szocialista és a poszt-szocialista intézményi kontextusában született művek. Felsorolásomban elsősorban az illusztrálásra és korántsem a teljességre törekedtem.

Stark, D. (1986) Rethinking Internal Labor Markets; New Insights from Comparative Perspective, *American Sociological Review*, August,

Neumann László (1987) A VGMK és az intézményes érdekegyeztetés, *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.,

Sík Endre (1988) *Az „örök” kaláka*, Budapest: Gondolat Kiadó, Szelényi Iván (1988) *Socialist Entrepreneurs: Embourgeoisement in Local Hungary*, Madison: Wisconsin University Press,

- Simonyi Ágnes (1989) A kivállalkozások fellendülésének társadalmi háttéréről: az olasz példa, *Közgazdasági Szemle*, 5.sz.,
- Kuczi Tibor (2000) Kisvállalkozások és a társadalmi környezet (MTA Doktori Disszertáció), Budapest: Replika Kör,
- Laky Mihály - Szalai Júlia (2006) The Puzzle of Success. Hungarian Grand Entrepreneurs at the Turn of the Millenium, *East Eruopean Studies/Occasional Paper*, No. 75. Woodrow Wilson International Centre for Scholars, Washington D.C., September (lényegen azonos szöveg megtalálható a *Europe-Asia Studies*, 2006. vol. 8. No. 3. 317-347. o. számában).

A jelölt a disszertáció 1. fejezetében részletesen foglalkozik a vállalkozások lehetséges osztályozásával. Ezzel összefüggésben a kontextuális szempontokat is figyelembe vevő csoportosításnál kiemeli a „vállalatközi vállalkozás” jelentőségét (33. o.), megfelelően a „vállalkozói” vagy „ipari övezetekről”, amelyek a vállalkozók kollektív viselkedésének rendkívül jelentős gazdasági potenciállal rendelkező formái. Az ipari vagy vállalkozói övezetek ui. a kis- és közepes vállalkozások különlegesen hatékony gazdasági és társadalmi szerveződési mintái, amelyek a pénzügyi, társadalmi és kulturális tőke kombinációján alapulva, az abban résztvevő vállalkozásokat jelentős kollektív erőforrások mobilizálásának képességével ruházzák fel. A téma rendkívül gazdag irodalmára a magyar közgazdászok többsége csak az utóbbi egy-két évben figyelt fel és viszonylag hamar el is felejtette. A vállalkozói övezetek közül, kontinensünk szakirodalma az Észak-közép és az Észak-kelet olaszországiakkal foglalkozik legtöbbit, azonban jelentős gazdasági „motor” szerepük Spanyolországban, a németországi Baden-Württemberg-ben, a dániai Nyugat-Jutlandban stb. A könyvtárnyi művek közül elsősorban Pyke és Sengenberger kitűnő tanulmánykötetére szeretném a figyelmet felhívni.³ A kollektív-hálózati jellegű vállalkozói viselkedéssel foglalkozó poszt-szocialista tapasztalatokkal foglalkozók munkák közül, gondolatgazdagságánál fogva, a Grabher és Stark által szerkesztett és a kilencvenes évek második felében megjelent tanulmány kötetet szeretném megemlíteni.⁴ A tanulmánykötet II. része a poszt-szocialista gazdaságban működő vállalkozói hálózatok és a kollektív gazdasági viselkedés szerepét vizsgálja az 1990-es évek új vállalkozásaiban, magyar, cseh, kelet-német és lengyel empirikus tapasztalatok alapján.

³ Pyke, F. – Sengenberger, W. (eds.) (1992) *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*, Geneva: International Institute for Labour Studies, p. 294.

⁴ Grabher, G. – Stark, D. (eds.) *Restructuring Networks in Post-Socialism (Legacies, Linkages, and Localities)*, London: Oxford University Press

A 2. fejezet legfontosabb elméleti hozadéka a „vállalkozás koncepcionális modelljének megalkotása”, amely a jelölt által kidolgozott szuper index elméleti alapja. Az általános politikai, gazdasági és szociális tényezők (intézményi) jellemzőinek jövőbeni vizsgálata során nem elégedhetünk meg a tőkés gazdaság univerzális modelljének használatával, kívánatos lenne a jelenleginél nagyobb figyelmet fordítani a szociális modellek sokféleségére a tőkés gazdaságban. Az európai gazdaság sem értelmezhető egyetlen egységes gazdasági-szociális modellként. A *kapitalizmus intézményi sokfélesége* (Varieties of Capitalism, VoC) megközelítés elemzésbe történő integrálása segítené a magyar gazdaság rendkívül szerény vállalászási-innovációs teljesítményének jelenleginél differenciáltabb megértését.⁵

Az elmúlt két évtized gazdasági – társadalmi fejlődési mintái alapján elmondható – s erről közgazdasági PhD-iskolákban ma már disszertációk születnek –, hogy a poszt szocialista országokra sem jellemző a gazdasági viselkedés kontextusát jelentő intézményi homogenitás (pl. a munkapiaci szabályozásban, az oktatási-képzési rendszerben, a munkaügyi kapcsolatok rendszerében stb.). A poszt-szocialista gazdaságokra jellemző intézményi sokféleség generálta differenciált szabályozási környezetben talán indokolatlanul leegyszerűsítő az alacsony vállalkozás észlelési lehetőség következő diagnózisa. „...a szocialista gondoskodó és a saját kezdeményezőkészséget kiölni akaró szemlélet is ludas. Véleményem szerint a javulás az oktatási rendszer szisztematikus fejlesztésével érhető el...”

A GEDINDEX poszt-szocialista országokra jellemző differenciáinak további vizsgálataiba célszerű lenne bekapcsolni ezen országok elmúlt két évtizedes fejlődésének pályáit alakító intézményi differenciákat. Például munkapiaci szabályozás tekintetében a magyar gazdaságra korábban jellemző kontinentális intézményi specializáltságot az angol-szász és újabban a mediterrán gazdaságokra jellemző szabályozási és gazdasági viselkedési minták váltják fel. Az un. út-függőség strukturális-ideológiai és kognitív hatásai mellett, az elmúlt két évtized tapasztalatai alapján már kivehetők a poszt-szocialista gazdaságokban születő „új” fejlődési minták is.

⁵ Sapir, A. (2005) Globalization and the Reform of the European Social Models, *Background Paper for the Presentation at ECOFIN Informal Meeting*, Manchester, 9th September, - BRUEGEL – www.bruegel.org), Hall – Soskice (2001) emblemikus munkája nyomán (Hall, P. – Soskice, D. (2001) *Varieties of Capitalism*, Oxford: Oxford University Press

A „szuperindex” tapasztalatai mellett, a kvalitatív kutatási módszerekkel, például vállalati esettanulmányokkal azonosított „jó” és „rossz példák” segítenének - a jelenleginél differenciáltabban - megérteni a magyar gazdaság tartósan alacsony innovációs teljesítményének társadalmi-szervezeti és kulturális tényezőit.

Ezzel összefüggésben csupán illusztrációként is érdemes lett volna „jó vállalati példák” illusztrálni az egyéni/vállalati és intézményi/környezeti tényezők szerepét a vállalkozások tartós versenyképességének megteremtésében. (Néhány példa: kisvárdai vállalkozás, amely tavaly 800 M Ft profitot produkált, és a gazdasági válságból megújulva került ki. A 23 év alatt országos piacvezető szereplővé vált élelmiszeripari „Master Good” családi vállalkozásról van szó, amely a szintén egykori TSZ - melléküzemág utódcégeként működő „Hory és társai Kft”, Zala megyei Dobri-ban lévő fafeldolgozó üzeméhez hasonlóan magas növekedési potenciált képvisel. Mindkét vállalkozásra jellemző, hogy eltérő stratégiák alkalmazásával sikerült a legigényesebb hazai és nemzetközi piacon is tartós pozíciókat szerezniük. Az említett cégekhez hasonló vállalkozásoknál készített vállalati esettanulmányok segíthetnek a vállalkozók egyéni és kollektív tanulási folyamatait ösztönző és gátló társadalmi-kulturális és gazdasági tényezők jelenleginél mélyebb megértésében. Ilyen jellegű ismeretek birtokában könnyebben azonosíthatók a vállalkozók egyéni és kollektív viselkedéseket alakító társadalmi-gazdasági mechanizmusok. Ezzel összefüggésben arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a vállalkozók közötti kooperáció hosszú távú előnyeit viszonylag kevés gazdasági szereplő cseréli fel az egyéni érdekek követésének kevésbé kockázatos és már rövidtávon is garantálnak vehető nyereségével, egy olyan általános gazdasági és társadalmi környezetben, amelyre a gazdasági szabályozók instabilitása és ezzel összefüggésben a rövidtávú érdekek dominanciáján alapuló minimális bizalmi viszonyok jellemzők.

A vállalkozók közötti *bizalmi viszonyok* továbbá elválaszthatatlanok a helyi és mikro-közösségekben érvényesülő társadalmi-kulturális szabályozóktól – más kontextusban nehezen vagy egyáltalán nem reprodukálhatók. A vállalkozók egyéni és kollektív viselkedését formáló bizalmi relációk létrejöttének, működésének megértése és interpretálása alapvetően kvalitatív kutatási módszerek alkalmazásával lehetséges.⁶

⁶ A kvalitatív kutatási módszerek közgazdasági kutatásokban való alkalmazhatóságáról lásd részletesebben a következő munkákat: Pior, M. (2006) Qualitative Research: Does it fit in economics?, *European Management Review*, No. 3. 17-23. o. valamint Sabel, Ch. F. (1992) Studied Trust: Building New Forms of Co-operation in a Volatile Economy, In: Pyke, F. – Sengerberger, W. (Eds.) *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*, Geneva: International Institute for Labour Studies, 215-250.o.

Értékelésemet összefoglalva, kritikai megjegyzéseim elsősorban a vállalkozói magatartások jövőbeni kutatási irányainak orientálására szolgálnak. *A jelölt doktori munkájának tudományos eredményei bőven elegendőek az MTA Doktori cím megszerzéséhez, az értekezés nyilvános vitára tűzését feltétlenül támogatom.*

Makó Csaba

Budapest, 2011. július 20.